

FEHIM BAJRAKTAREVIĆ

JEDAN SAVREMENI PERSISKI IZVOR O BICI NA KOSOVU

Ne može se kazati da ima mnogo istočnih (muslimanskih) izvora za istoriju početaka Turske carevine i uopšte za XIV vek u kome je ona osnovana, a još manje takvih koji bi nešto sadržavali što je više ili manje u vezi s našom istorijom toga perioda, u ovom konkretnom slučaju što se odnosi na pogibiju sultana Murata i kneza Lazara. Ovo se može lako videti iz pregleda glavnih izvora koji je Mehmed Fuad Köprülü dao u svojoj poznatoj knjizi *Les Origines de l'Empire Ottoman* (Paris 1935, str. 22 i dalje), a to se može zaključiti ili bar naslutiti i po spisku arapskih i persiskih dela koji je Heinz Helmut Giesecke sastavio u svome radu *Das Werk des 'Aziz ibn Ardašir Astarābādī — Eine Quelle zur Geschichte des Spätmittelalters in Kleinasien* (Leipzig 1940, str. 114), jer ta dela — ma da sastavljena u počecima Turske države — uglavnom obrađuju istoriju Egipta i Irana.

Naravno, ovom prilikom nas ne interesuju istočni izvori o osnutku i počecima Turske uopšte, nego samo oni koji kraće ili opširnije govore o onoj bici koja je donela propast srednjovekovne srpske države. Ti najstariji istočni izvori su delimično kod nas već obrađeni i ovde se može na njih samo uzgred ukazati.

Safvet-beg Bašagić je saopštio u turskom originalu i našem prevodu odlomak iz *Ahmedijeve Iskendernāme* («Aleksandride») koji sadrži najstariji turski prikaz kosovske bitke. Ahmedije je, posle Nesimija, najveći turski pesnik XIV veka, a njegov romantično-istoriski epos o Aleksandru Velikom (dovršen u prvobitnom obliku 1390 godine) počiva na persiskim izvorima, ali opevajući velikog Makedonca on dodaje opširan dodatak i o istoriji Male Azije, naročito osmanskih knezova i tako uključuje i prikaz kosovske bitke. Ovaj Bašagićev članak (u *Glasniku Zemaljskog muzeja*, knj. XXXVI, 1924, str. 95—99) potstaknuo je i poznatog istoričara F. Šišića da se osvrne na taj najstariji turski, iako stihovani i pesnički prikaz bitke na Kosovu («Nov prilog o kosovskom boju» u *Starohrvatskoj prosvjeti*, nova serija, knj. I, Zagreb 1927, str. 96—97).

Druga dva najstarija turska izvora za kosovsku bitku su Šukrullāhova opšta istorija pod naslovom *Behğetu 't-tevārih* («Ljupkost hronikā») koja je napisana na persiskom jeziku oko 1459 godine, i Uruğev *Tevārih-i āl-i 'Osmān* («Istorija Osmanove dinastije») koji prikazuju događaje od osnutka Turske do 1467 godine. Kako Šukrullāhov odlomak koji pretstavlja najstariji prozni izvor od

jednog turskog istoričara tako i Uružev prikaz kosovske bitke koji se smatra za najstariji prozni izvor na turskom jeziku, poznati su i našoj široj publici iz kojih odnosnih članaka u beogradskoj *Politici*.¹

Međutim, kako se po gornjim datumima Šukrullāhova i Uruževa prikaza kosovske bitke vidi, oni su sastavljeni nekih sedamdeset godina posle same bitke (1389), i prema tome vremenski znatno zaostaju iza jednog istočnog izvora s kraja XIV veka (čiji rukopis u carigradskoj Aja Sofiji je završen 800 po hidžri tj. 1398 godine po našoj eri), dakle jednog izvora koji se može smatrati savremenim sa kosovskom katastrofom, drugim rečima koji po starini dolazi odmah iza Aḥmedijeva prikaza, a koji, bar kako meni izgleda, nije uopšte kod nas poznat a kamo li da bi bio obrađen.

Taj istočni istoriski izvor koji je — prema upravo rečenom — za više od trideset godina stariji od najstarijega našeg izvora u kome se prikazuje bitka na Kosovu, tj. od Života despota Stefana Lazarevića (oko 1431 godine) od Konstantina Filozofa, — nosi persiski naslov *Bāzm u rāzm*, a potiče od *ʿAzīza ibn Ardāšira Astarābādīja*. Po mišljenju M. F. Köprülūja (*Les Origines...*, str. 23), ovo je »najvažniji izvor koji uopšte imamo o Anatoliji u drugoj polovini XIV veka«; on ne obrađuje samo političke i vojne događaje nego je važan i za istorisku topografiju Anatolije, za njenu kulturnu istoriju i za njenu etnologiju, kako s punim pravom ističe isti turski naučnik u predgovoru *Bāzm u rāzm-a* (str. 21). U stvari, glavni zadatak toga dela je da prikaže burni život i neprestana ratovanja sivaskog kneza (»sultana«) Kadije Burhānuddina koji je živio od 1345 do 1398, a vladao kao »sultan« od 1381 pa sve do smrti (1398). Astarābādī je, kako mu ime kaže, poreklom iz malé ali poznate varoši u severnom Iranu (nedaleko od Kaspiskog Mora).² Studirao je i živio kao dvorski pesnik u Bagdadu, ali bežeći ispred navale Čagatajā i Tatarā našao je 1394 godine utočište kod pomenutog sultana (koji je tada bio u Kajsariji) i od tada, dakle za poslednje četiri godine sultanova života, bio je nešto kao njegov dvorski pesnik i, možemo reći, kao zvanični istoriograf. Iz toga odnosa nastala je velika hronika sa pomenutim naslovom.

Međutim, ne samo što je ta hronika sastavljena po želji samoga sultana i vrlo često na osnovu njegovih pričanja i obaveštenja nego je on predložio i navedeni naslov *Bāzm u rāzm*, što na persiskom znači *Gozba i bitka (rat)*,

¹ Original Šukrullāhova odlomka o Kosovu koji se nalazi u radu Theodora Seifa »Der Abschnitt über die Osmanen in Šukrullāh's persischer Universalgeschichte« štampan je u *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte* (knj. II, Hannover 1925, str. 92—94), a moj članak o tom, pod naslovom »Jedan persiski tekst o bici na Kosovu«, izašao je u uskršnjem broju *Politike* za 1933. — Uružev odlomak o Kosovu ja sam obradio u božićnom broju istog dnevnika za 1935 pod natpisom »Jedan odvojeni turski prikaz kosovske bitke«; taj je članak preveden odnosno reprodukovao na francuskom u listu *L'Europe Centrale* (Frag, 16' februara 1935). Tek posle raznih mojih članaka o ovome predmetu i verovatno pod njihovim uticajem objavio je Aleksej Olesnicki svoje *Turske izvore o kosovskom boju* u *Glasniku Skopskog naučnog društva* (knj. XIV, 1935, str. 59—98). K. Gujić je u *Hrvatskoj Reviji* (VIII, 1935, str. 502—504) s pravom prigovarao Olesnickom da je većina materijala u njegovu radu već pre njega bila prevedena i objavljena.

² Poblize u *Enzyklopaedie des Islām* (s. v.) i u *Grundriss der iranischen Philologie* (knj. II, Strassburg 1896—1904, Register).

ili, ako bismo hteli imitirati rimu originala, *Gozba i borba*.³ Qāḍī Burhānuddīn ili, kako ga Astarābādī stalno zove, sultan Aḥmed, koji je i sam bio pesnik i dobro poznao persiske pesnike, predložio je, kako meni vrlo verovatno izgleda, ovaj naslov pod uticajem čitanja Firdūsijeve *Šāhnāme* gde se često govori o gozbama, pijankama i ratovima pojedinih, naročito sasanidskih vladara, i gde ove dve reči stalno čine rimu u prvom i drugom polustihu odnosnoga stiha (bejta).⁴

Gozba i borba ne nosi samo persiski naslov nego je i cela sastavljena na persiskom jeziku. Kad se setimo da je ovaj jezik bio zvanični još u doba malo-aziskih (rūmskih) Seldžuka, onda nas ovo mnogo ne iznenađuje, i ta tradicija (koja potseća na ulogu talijanskoga u Dalmaciji i nakon oslobođenja od Mlečića) trajala je još dosta vremena. Sām Astarābādī, kome je persiski maternji jezik, navodi kao razlog za ovo još i to da stanovništvo Rūma (tj. Male Azije, dakle »Romejci«) vole ovaj jezik i da se on uveliko upotrebljava kao zvanični jezik u administraciji, pismenom saobraćaju itd. Ali Astarābādījev persiski jezik je protkan masom arapskih reči i izraza, a neke partije su čak u celosti na arapskom jeziku. Stil ovoga dela je vrlo često u duhu tadašnjeg persiskog načina pisanja: za najjednostavnije događaje i stvari upotrebljavaju se obično tražene i zamršene fraze, razni sinonimi, figure, slike, paralelizmi i slični obrti, a pored toga u tekst je upletena velika masa pesničkih citata iz raznih arapskih i persiskih pesnika (u svemu 1541 stih!), čitav niz arapskih poslovice a tu su i čitave qašīde (pesme) i pojedini arapski i persiski stihovi (196 stihova) i od samoga pisca (Astarābādīja).⁵

Što je *Bāz m i rāz m* ostao dugo vremena (sve do 1910) nepoznat naučnicima i neiskorišćen kao istoriski izvor, uzrok je uglavnom u tome što nijedna evropska biblioteka nema nijednog rukopisa toga dela. Tek 1910 godine je poznati i vrlo uvaženi turski naučnik Halil Edhem⁶ skrenuo pažnju stručnjaka na to da od ovoga dela postoje četiri rukopisa u Carigradu. Četiri godine posle toga, u Časopisu Turskog istoriskog društva,⁷ Aḥmed Tevhīd je pod naslovom *قااضی برهان‌الدین احمد* rezimirao (na turskom) ukratko glavnu sadržinu iz *Gozbe i borbe*, ali na dosta neodređen način, tj. ne označavajući nigde strane (listove) rukopisa koji mu je služio kao podloga. Međutim, samo delo je i dalje ostalo neštampano.

Tek 1928 izdao je Turkološki institut u Carigradu *Gozbu i borbu* (بزم و رزم) u celosti i u lepoj opremi. Predgovor je napisao starešina Instituta, Köprülüzade

³ Po smislu i sa zadržavanjem rime moglo bi se prevesti i »Banket i bajonet« da poslednja reč ne pretstavlja anahronizam za Astarābādījevo, odnosno i za »kosovsko« doba (u Bayonne-i se tek od XVII veka izrađivalo to oružje).

⁴ Po monumentalnom *Glossar-u zu Firdosis Schahname* od Fritza Wolffa (Berlin 1935), str. 142, *bāz m i rāz m* u takvoj ili sličnoj vezi dolaze u tom eposu na više od osamdeset mesta.

⁵ Što *Gozba i borba* ne sadrži i turske stihove kadije Burhānuddīna možda se može objasniti time što Astarābādī nije uopšte znao turski ili vrlo malo.

⁶ U svome radu o natpisima u Sivasu i Divrigiju koji je izdao u zajednici sa van Berchemom u Kairu 1910 godine.

⁷ *Tārih-i ʿosmāni engümeni meğmūʿasi* (TOEM), god. V. br. 26—32, a u broju 25 je prikazana dinastija Eretna (بنی ارتنا) da se bolje razumeju život i spletke kadije Burhānuddīna.

Meĥmed Fu'ād,⁸ a sam persiski tekst koji obuhvata (bez predgovora) ništa manje nego 541 stranu velike osmine, spremio je za štampu Kilisli Rif'at. Tako je delo postalo pristupačno bar onima koji znaju persiski, bolje rečeno, onima koji dobro znaju taj jezik, s obzirom na zamršeni način prikazivanja i kitnjasti stil. Kilisli nije mogao ni to pretpostaviti da njegovji turski čitaoci, koji su onda još imali jaku tradiciju u ovom pravcu, vladaju u dovoljnoj meri jezikom Firdūsija i Ĥāfiza, odnosno stilom 'Utbija, Guvejnija i drugih bombastičnih persiskih istoričara, — pa je na kraju svoga izdanja dodao na turskom sasvim skraćen sadržaj (فهرست) od 38 stranica (na 2 stupca) najvažnijih događaja o kojima persiski original govori. Naravno, na osnovu ovoga résumé-a, drugim rečima, samo sa znanjem turskog jezika nije niko mogao sa sigurnošću tvrditi šta se o izvesnom događaju u pojedinostima kaže i izveštava u ovom istoriskom delu od tolike važnosti za ono doba i za one krajeve.

Ovde se može odmah napomenuti da je Giesecke u napred pomenutom svom radu, pored opširnog uvoda, kritičkih razmatranja i raznih korisnih podataka i napomena, dao opširniji sadržaj važnijih događaja u Gozbi i borbi, ali ni to, razume se, ne može sasvim nadomestiti original, naročito ako nam je stalo do toga da o izvesnom događaju ili ličnosti saznamo sve pojedinosti koje nam Astarābādī pruža.⁹

Kako već znamo, Astarābādī zove svoje delo Bāzm u rāzm, ali Turci često imaju više u vidu njegovu stvarnu sadržinu i zovu ga Istorija kadije Burhānuddīna,¹⁰ ili Osobine (مناقب) kadije Burhānuddīna, ili, u ranije doba, još tačnije Istorija kadije Burhānuddīna Sivaskog.¹¹ I doista, kako je već ukratko rečeno, to je prikaz života neprekidnih spletki i borbi učenog kneza («sultāna») Aĥmeda Burhānuddīna od Sivasa, inače poznatog kao turskog pesnika pod imenom Qāđi Burhānuddīn.¹²

⁸ U Bibliografiji Köprülüjevih radova od 1913 — 1934 koju je sastavio i objavio Šerif Hulūsi Sayman (Istanbul 1935, str. 14, pod br. 225), ovaj »Predgovor« je citiran ne po faktu naslovu (بالملانج) nego po sadržini: Aziz bin Erdešir Esterābādī ve eseri hakkında. Iz ovoga se vidi turski izgovor piščeva prezimena i njegova rodnog grada; na istom mestu je i naslov dela dat u turskom izgovoru tj. Bezm ve Rezm.

⁹ U davanju sadržine katkada je Giesecke — protivno očekivanju — kraći od Kilislija, kao na primer na strani 20 = 47—52 originala, ili na strani 21=61 strani persiskog teksta, ali to jedva da umanjuje korisnost njegova posla; on je, verovatno, takva mesta smatrao za manje važna pa ih je kraće prepričao nego turski izdavač - interpretator. Subjektivni momenat igra u ovakvim slučajevima uvek izvesnu ulogu.

¹⁰ Halil Edhem, Düvel-i islāmijje (Istanbul 1927, str. 388), mada pominje i pravi naslov.

¹¹ Kod Ĥāđi Halife pod br. 2273 (prema Babinger, Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke, Leipzig 1927, str. 5).

¹² P. Melioranski je još 1895 izdao i preveo njegovih 20 rubajia i 12 tujüga (Восточныя замѣтки, str. 131 i dalje; po Enciklopediji Islāma s. v. Burhān al-Dīn). E. J. W. Gibb je zatim u svojoj History of Ottoman Poetry obradio Burhānuddīnov život i pesnički rad (knj. I, str. 204—213), dajući u prevodu njegovih 6 gazela, 8 rubajia i 9 tujüga (na str. 214—224), sa odgovarajućim turskim originalom (knj. VI, str. 16—20). F. F. Godsell je 1922 izdao u Carigradu Burhānuddīnov Divān (Pesme). Türk edebijjati nümüneleri od Hifzi Tevfīqa i drugoga daje probe kadijinih gazela, rubajia i tujüga (knj. I, Istanbul 1927, str. 94—101). Sadettin Nüzhet, obrađujući kadiju Burhanettina (kako on piše) kao pesnika azerbajdžanske književnosti u svojoj knjizi Tanzimat'a kadar

Astarābādī nije imao lak zadatak. Trebalo je u povoljnoj svetlosti izneti život jednog učenog pravnog pisca, darovitog turskog pesnika i njegovu borbu za vlast, pri čemu on nije prezao ni od ubistva tasta, sestrića i drugih koji su mu bili na putu, a zatim, kad je već učvrstio svoju vlast, trebalo je prikazati njegove neprestane borbe, sumnjičenja i ratovanja. Ovaj ambiciozni, agresivni, nemirni i okrutni čovek koji je najpre bio kadija (1365, nasledivši to zvanje od oca-kadije u svojoj 21 godini!), pa vezir (1378) 'Alī-bega Eretne, gospodara od Sivasa, zatim namesnik (1380) maloletnog 'Alī-begova sina i onda, ubivši svojom rukom Kihg Arslana i Kejhusrava, uzurpator vlasti, a posle pobeđe, nad Šāgdeldijem (krajem 1381) »sultan od Sivasa« koji se borio i protiv jakih Karamanida, nadmoćnih mame-lučkih sultana pa čak i protiv osmanskog sultana Bājezida Jidırma, prikazan je u ovoj istoriji mnogo simpatičnije i povoljnije od strane svoga zvaničnog istoriografa i dvorskog pesnika — koji je znao ceniti njegovu zaštitu i mecenatstvo prema sebi — nego što bi to bilo iz pera kojeg nezavisnog, objektivnog istoričara koji nije imao tih obaveza i obzira prema gospodaru.

Svakako, nema sumnje o tome da noviji objektivni prikazivači Burhānuddinova života — koliko god bili suzdržljivi (bar neki) — ne mogu prikriti njegovu svirepost, njegova učesništva u ubistvima pa čak i čitav niz njegovih neposrednih ubistava.¹³ Kratko rečeno, ovo je jedan od onih sudija kojima treba suditi, i zbog

Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve nümuneleri (Istanbul 1931, str. 84) saopštava (na str. 102) samo i njegov gazel i l tujūg. — Interesantno je da S. Sāmi-begov Qāmūsul-a'lām (knj. II, Istanbul 1306 h = 1889, str. 1301, s. v. Burhānuddin) uopšte ne pominje da je on bio pesnik. Burhānuddinove pesme su samo po jeziku turske, inače odušu persiskim duhom.

¹³ Cl. Huart in *Zykyklopaedie des Islām* (1912), s. v. Burhān al-Dīn (Kādī) [tursko izdanje *Enciklopedije* nije mi pristupačno]. — Ahmed Tevhid u *T O E M*, god. v (1914), str. 475—476 (osuduje Burhānuddinina vrlo oštro i neuvijeno). — E. de Zambaur, *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l' Histoire de l' Islam*, Hanovre 1927, str. 156, br. 151 (na mapi *Asie Mineure* environ 730 de l' hégire označeno je i područje Burhānuddinove vlasti). — Halil Edhem, *Düvel-i islāmijje*, Istanbul 1927, posvećuje celu glavu (str. 387—8) našem kadiji, ističući, pored ostalog, i njegovo saučesništvo u ubistvu Mehmed-bega Eretne. — Nasuprot tome, *Tarih* koji je izdalo Tursko istorisko društvo (Istanbul 1933, knj. II, str. 277), apsolvira Būrhaneddina (kako tamo stoji) u ciglih pet redaka. — Od poznatih velikih istorija Turskoga carstva nijedna ne ističe toliko Burhānuddinova nedela nego više njegove vanredne državničke i naučničke sposobnosti (sr. J. von Hammer — *Purgstall, Geschichte des Osmanischen Reiches*, 2. Auflage, knj. I, Pesth 1840, str. 189; J. W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, knj. I, Hamburg 1840, str. 351—2). Hammer, po svom običaju, prevodi i kadijino ime kao »Richter Glaubensbeweis«. Zinkeisen, bazirajući na talijanskom prevodu Sa'duddinina, ističe da je Burhānuddin mogao u boj poslati 20 do 30 hiljada konjanika. N. Jorga (*Geschichte des Osmanischen Reiches*, knj. I, Gotha 1908, str. 308—9) vrlo malo zna o njemu, ali tvrdi da je nazvan »Tekkiur ili kralj« i »gazi ili triumfator« i da se on na persiskom jeziku zvao Būrhaneddin. Ovo poslednje tvrđenje je netačno, jer je Burhānuddin arapsko ime, odnosno tačnije počasni nadimak koji znači »Dokaz vere«, kako je već Hammer preveo. U istini, samo prvi deo ove složenice (*status constructus-a*), tj. reč »būrhan«, može se donekle nazvati arapskim jer su je Arapi pozajmili iz etiopskog jezika u kome berhān znači »svetlost, rasvetljenje«, a drugi sastavni deo »din« je (u ovom značenju) persiskog (pehlevijskog) porekla. — Od starijih istoričara, Sa'duddin najpre ističe da sultan Burhānuddin (kako ga on zove) raspolaže sa 20 do 30 hiljada »krvožednih konjanika« (T ā ğ u 't-tevārīh, knj. I, Carigrad 1279, str. 133), a onda, govoreći o istaknutoj ulemi za vlade Murata I, veli za njega da je »poznat po svojoj vrlini i savršenstvu« (!), da je autor Tevīha, ali ipak ne propušta dodati da je ubio svoga tasta (isto delo, II, 410).

kojih je nastala arapska izreka (po neki ma čak Muhamedovo predanje [hadit], ali ne najbolje zajamčeno, fali i u Buḥārījevu i u Muslimovu zborniku)¹⁴: »Jedan kadija u raju a dvojica u paklu!« *فأرض في الجنة و فاضيان في النار*

Iz ovoga se ujedno može videti koliko je lakši posao imao naš Konstantin Filozof prikazujući život i rad svoga gospodara, despota Stefana Lazarevića (1389 — 1427), nego Astarābādī koji je morao da ulepšava, odobrava ili prečutkuje mnoge momente iz života svoga impulsivnog i bezobzirnog domaćina.¹⁵

Gozba i borba koja pored svog glavnog cilja, prikaza života i rada sultana od Sivasa, obrađuje i propast (kraj) dinastije Eretne (1335—1365) i uopšte predstavlja važan prilog izučavanju malih kneževina u Anatoliji pre pojave Timūrove, — završena je 800 godine po muslimanskoj, tj. 1397-98 po našoj eri.¹⁶ Te godine, iako nekoliko meseci docnije (misli se u toku leta), dakle sigurno 1398,¹⁷ poginuo je i sultan Aḥmed, inicijator i junak te knjige, i to na vrlo okrutan način: u sukobu na Qara-Belu (klanac blizu Divrigija u okolini Dijaribekira) ubio ga je Qara 'Osmān-beg,¹⁸ koji je zbog svog krvološtva prozvan Qara Jülük

¹⁴ Nalazi se samo u zbirkama (manjeg autoriteta) od Abū Dā'ūda (kitāb 23, bāb 2), at-Tirmidija (13,1) i Ibn Māġe (13,3); sravni A. J. Wensinck, *A Handbook of Early Muhammadan Tradition*, Leiden 1927, str. 119, i arapski prevod ovoga dela od Muhammed Fu'āda 'Abdu'l-bāqija pod naslovom *مطلع كنوز السنة*, Kairo 1352 (1933), str. 386.

¹⁵ S druge strane, padaju u oči izvesne sličnosti između Astarābādīja i Konstantina Filozofa: obojica su vrlo ućeni, obojica napuštaju svoje ranije prebivalište (Bagdad odnosno Bugarsku), obojica žive na dvoru jednoga vladara koji je prosvetljen i književnik, obojica 'opisuju život i rad toga vladara, i jedan i drugi biograf daju mnoge istoriske pojedinosti, obojica prikazuju događaje — više ili manje — prema kazivanju svojih gospodara, obojica su živeli približno u isto doba, i, što je ovde glavno, obojica izveštavaju o bici na Kosovu. Naravno, pored svega toga, ima i većih ili manjih razlika između ova dva životopisca: Konstantin priča i o smrti svoga vladara i izlaže mnoge događaje posle toga, što kod Astarābādīja nije slučaj, itd. — Poblje o Konstantinu sadrži Pregled srpske književnosti od Pavla Popovića (3. izd., Beograd 1919, str. 38 — 40) i Predgovor koji je isti naučnik napisao za Stare srpske biografije XV i XVII veka (Cambak, Konstantin, Pajsije) u izdanju Srpske književne zadruge (Beograd, 1936, str. XXXVII — LIII).

¹⁶ Što H. H. Schaefer u Giese-ovoj Spomenici (*Festschrift Friedrich Giese*, Berlin 1941, str. 26, napomena 3) veli da je Astarābādījevo delo završeno 1396, to je, kako meni izgleda, prenošenje Giesecke-ove (str. 11) odnosno štamparske greške, jer tamo označenoj hidžrskoj godini 800 ne odgovara naša 1396 nego 1397 (od 24 septembra) i 1398 (sve do 12 septembra zaključno).

¹⁷ H. Edhem, *Düvel-i islāmijje*, str. 387, stavlja pogibiju sultana Ahmeda na kraj 800 ili na početak 801 godine, a to još više govori za našu 1398 godinu.

¹⁸ Sa'duddin (I, 134), prikazujući pohod Bājezīda I na Tokat i Sivas, veli da se »sultan Burhānuddin« sklonio u brda kod Harputa (*خرپوت*) blizu Dijaribekira, ali je tu naišao na Qara 'Osmāna, zvanog Kara Ilük (*قوره ايلوك*) koji ga je ubio. Docnije, u II knjizi (str. 410), ovaj turski istoričar priča isto o Burhānuddīnovoj smrti, samo što precizira da je to bilo krajem 800 godine po hidžri. Halil Edhem (str. 387) ne veli izrično da je Qara 'Osmān ubio sultana nego samo da je ubijen u sukobu kod Qara-Bela. Kako ćemo docnije videti, Schiltberger priča da je Burhānuddin s drugim zarobljenicima oteran u Sivas i tu pogubljen.

(قرايارك) u H. Edhema), što znači »Crna Pijavica«,¹⁹ inače poglavar turkmenskog plemena Aqqojunlu i docnije (1403?) osnivač dinastije »Belog Ovna« (to znači Aqqojunlu).²⁰

O tome neslavnom završetku sivaskog vlastodržca govore razni pisci, ali tako reći bez ikakvih bližih pojedinosti. Međutim, naročito opširan i jezovit izvještaj o tome nalazi se u poznatom putopisu Hansa Schiltbergera iz Münchena, koji je, kako je poznato, pao u tursko ropstvo posle Bājezidove pobjede nad ugarskim kraljem (i docnijim nemačkim carem) Sigmundom u bici kod Nikopolja, zatim, na molbu sultanova sina, zbog svoje mladosti (16 godina!) pošteđen od sigurne smrti kojoj ostali zarobljenici nisu mogli izmaći, zadržan kod sultana i s njim u bici kod Ankare (1402) zarobljen od pobjednika - Timūra (Tamerlana), nakon čega je dugo ostao u njegovoj službi (pratnji) i najzad se (tek 1427) vratio u Nemačku.²¹

Ovaj Nemač priča o Burhānuddinovoju smrti i takve detalje da se čoveku koža naježi: kad ga je Qara 'Osmānov momak uhvatio (zarobio), odveo ga je pred svog gospodara, a ovaj ga je s ostalim zarobljenicima oterao u Sivas i, posle neuspelih pregovora sa stanovnicima toga grada da mu varoš predaju itd., naredio je svojim ljudima da ga poseku na njihove oči i razrežu na četiri dela, zatim da svaki deo svežu na jednu motku i izlože pred gradom, a glavu da mu nataknu na ražanj.²²

Kako je Astarābādi završio svoje delo nekoliko meseci pre sultanove pogibije, on naravno ne prikazuje tragični konac svoga mecene niti nas to sada više interesuje. Za nas je važnija činjenica da Gozba i borba završava prikaz istoriskih događaja već sa godinom 1397, drugim rečima da uključuje ili bar primjenjuje ratovanje sultana Aḥmeda i sa Osmanlijama, tačnije sa Muratom I i Bājezidom I, a to nam već daje povoda da tražimo — kako bi se Astarābādi jevim stilom reklo — u ovom moru fraza i spletki koji šljunak vesti o kosovskoj bici. I doista — kako bi dalje Astarābādi rekao — ronjenje u ove neizmerne dubine donelo je po koje zrno bisera istine.

¹⁹ Hammer (GOR², I, 189) piše Kara Juluk i prevodi »der schwarze Blutegel«, ali je već Aug. Müller (Der Islam im Morgen-und Abendland, knj. II, Berlin 1887, str. 302) isticao da se »pijavica« kaže na turskom sülük, a ne juluk. E. G. Browne (A History of Persian Literature under Tartar Dominion, Cambridge 1902, str. 404) piše ovaj nadimak Qāra Iluk i prevodi ga sa »the Black Leech«, dakle kao i Hammer. Po mom mišljenju, moguće je da se pijavica u lokalnom dijalektu zove iluk, ali bi ovo tek trebalo proveriti. H. Edhem (str. 407) navodi 4 razna pisanja ove reči.

²⁰ Kako M. F. Köprülü (Les Origines ..., str. 52) izrično veli, Turkmenci Aqqojunlu i Qaraqojunlu doselili su se krajem XIII veka u masama iz Centralne Azije u istočnu Anatoliju i u Azerbajdžan. Istorijat ovih dvaju plemena odnosno dinastija, sa genealoškim pregledom, donosi H. Edhem, str. 404 — 412. Ismail Hakkı Uzuncarşılı-jev rad Anadolu Beylikleri ve akkoyunlu, karakoyunlu devletleri (Ankara 1937) ostao mi je do sada nepristupačan. — Pada u oči da Historical and commercial Atlas of China od A. Herrmanna (Cambridge, Massachusetts, 1935), koji je inače često od koristi za turkološke studije, nema na svojim mapama ni jedne od ove dve dinastije koje su vladale blizu 130 godina.

²¹ H. Schiltberger, Reisebuch, izdanje V. Langmantel, Tübingen 1885, str. 16 i dalje (citiram po Giesecke-u, jer nisam mogao doći do tog izdanja). Browne, u svojoj Istoriji persiske književnosti pod tatarskom dominacijom (1265—1502), citira (str. 404) engleski prevod Schiltbergerove knjige (Bondage and Travels, izdanje Hakluyt Society-a, 1879), i navodi da se u njoj (glava IX) sivaski sultan naziva »Wurchanadin«.

²² Po Giesecke-u, str. 127.

A sad da ogledamo izbliže ta mesta koja prikazuju ili bar pominju ono što je za nas ovde od izvesnog značaja i interesa. Evo tih mesta, naravno hronološkim redom.

Pošto je Astarābādi u pojednostima prikazao kako se Burhānuddīn na ovaj ili onaj način oslobodio svojih takmaca odnosno pretendenata na vlast, prelazi na opis onoga šta je on učinio kao sultan od Sivas²³ drugim rečima kao neograničeni gospodar istočne Anatolije. U tom nizu pisac Gozbe i bōrba dolazi do obrade događaja koji su se desili posle ramazana 790 hidžranske godine, tj. posle oktobra 1388 godine po našoj eri pa među ostalim navodi (Bāz m u r ā z m, str. 381, red 15—18) da su neki ljudi došli iz Amasije i javili sultanu kako blizu tog grada ima jedna porušena tvrđava koju bi trebalo popraviti, jer u tom slučaju Amasija ne bi mogla izdržati i morala bi se predati;²⁴ posle nekoliko dana sultan Aḥmed je tamo otišao i naredio da se porušena tvrđava obnovi. Ovde Astarābādi već iznosi nešto što je u vezi s Muratovim pohodom na Kosovo, mada se izrično ne pominje ni ime turskoga sultana ni mesto njegove pogibije.

U to vreme — priča Gozba i bōrba — dok je još bio u Amasiji, došli su sultan Aḥmedu mongolski knezovi (امرای مغول)²⁵ i saopštili mu da je »Osmanlija« (u persiskom originalu پسر عثمان, upravo »Osmanov sin«, po našem Osmanović, misli sultan Murata I)²⁶ krenuo na nevernike, veleći da je suviše i nepotrebno razlagati i objašnjavati kakvo neprijateljstvo i suparništvo on (= Murat) gaji prema sultanu Aḥmedu i navodeći, pored ostalih primera njegove zle volje i

²³ Kako Š. Sāmi-beg tvrdi, Sivas je u doba Seldžuka imao 120.000 stanovnika, a njegove medrese su bile neka vrsta univerziteta, bar za ono vreme (Qāmūs u l-a'lām, knj. IV, Istanbul 1311 = 1894, str. 2794). Ta varoš (ranija Sebasteia odnosno Sebaste) bila je i docnije veliki trgovački i zanatski centar u kojem su čak i trgovci iz Đenove (Denovljani) imali svoje radnje. O važnosti Sivasu u XIII veku i dalje govori opširnije Köprülü u već pominjanim Les Origines de l' Empire Ottoman (str. 67 i 72—73).

²⁴ Amasija, varoš na severoistoku od Sivasu.

²⁵ Više tursko-mongolskih grupa je došlo (preko Kavkaza ili iz južne Rusije morem) u Anatoliju i tu se nastanilo, a pošto se to dogodilo u doba mongolskih ilhānova (1265—1337), ova se plemena u istoriskim izvorima označavaju kao Mongoli, iako veliki deo među njima nisu bili Mongoli nego Turci (Köprülü, Les Origines ..., str. 53). U vezi sa širokom upotrebom reči »Mongol« (u originalu mogol, bez n; sr. izraze »veliki mogul« i »mogulsko carstvo«, takođe bez n) pada u oči da je i Halil Edhem u svojim odličnim Islamskim državama, u XI glavi koja nosi naslov Mongoli (»Mogollar«) i počinje Čingizhanom, obradio, pored ostalih, i krimske i čagatajske hanove, i Eretnide, pa čak i kadiju Burhānuddina koji je »nasledio« (= uzurpirao) njihove oblasti. — Il-hān (»plemenski knez«) je titula koju je još veliki hān Kubilaj (Kubla-khan u engleskog pesnika Coleridge-a) dao 1263 god. Hulagu-u s tim da samostalno vlada Persijom i zemljama zapadno od Oksusa (Amu-Darje) (Aug. Müller, Der Islam im Morgen-und Abendland, II, 237). U početku su ilhānovi nominalno potpadali pod velike hānove u Kini ali su vremenom odbacili i ovaj formalni feudalni jaram. Kako je u gore pomenutom Atlasu Kine (mapa 50: Asia under the Mongols, 1290 A. D.) jasno označeno, veća polovina Male Azije (istok) potpala je pod ilhānove već 1308 godine.

²⁶ Sa »puser-i Osmān« (pers. puser je isto što putra u sanskrtu i latinsko puer = sin, dečak) označava Astarābādi ovde Murata I, ali na drugim mestima (na pr. na str. 388) reč je, bez ikakve sumnje, o njegovu sinu Bājezidu. Isto tako označava Bājezida i poznati Timürov biograf, Ibn Arabšāh, samo na arapskom (ابن عربشاه), pošto je cela biografija na arapskom (sr. E. G. Browne, n. a. v. delo, str. 198).

mržnje, i to kako je on podupirao emira Hāġī Šādgeldija²⁷ i kako je ovaj, uhvativši vezu sa Sirijcima (sa Damaskom), stalno njih potsticao na to da on napadne Sivas s jedne, a Barqūq s druge strane, — dokazivali su i ubeđivali sultana Aĥmeda kako bi sada bila zgodna prilika da s vojskom krenu u njegovu (= Muratovu) zemlju, te da je porobe, opljačkaju i opustoše. Mada je ovaj predlog — nastavlja Astarābādī — izgledao opravdan s oportunog gledišta kojeg državnika i osvajača, ipak sultan Aĥmed je bio drugog mišlje nja. S jedne strane, »Osmanlija« (opet »puser-i Ošmān« kao i gore)²⁸ »koji je bio jedan obični Mongol,²⁹ bez ukrasa nauke i bez ikakve mudrosti« (پسر عثمان که مغولی ساده بود و از حلیت علم و حکمت عاقل و عاری) otišao je u boj protiv nevernika (na str. 382, red 3 i 4) i zauzet je time da ih pokori i uništi, a on (sultan Aĥmed) koji je pravedan i human i koji zna šta je po veri dozvoljeno i zabranjeno, pored sve svoje duševnosti, učenosti i znanja da na čelu muslimanā napadne njegovu zemlju, — to bi, pored svih materijalnih koristi i prednosti od jednog takvog pohoda, značilo pomagati slabljenje (str. 383) prave vere i jačanje nevere. S druge strane, sultan-pesnik je smatrao za nečasno i pōdlo da napadne neprijatelja u vreme kada je on van svoje zemlje a njena teritorija bez vojska. Iz oba ova razloga sivaski sultan nije pristao na želju ovih mongolskih knezova koji su se bili polakomili na pljačkanje muslimanā i na pustošenje njihove (u ovom slučaju, Muratove) zemlje, pa se iz Amasije vrati natrag u Sivas.³¹

Ovo je stvarni sadržaj onoga što Astarābādī o ovome priča sa puno kitnjastih fraza, retorskih figura i drugih stilističkih ukrasa koji za istoričara predstavljaju samo jedan nepotreban balast (B ā z m u r ā z m, str. 381, red 19, do str. 383, sa 4 redom zaključno).

²⁷ Pored Kihġ Arslana Burhānuddīnov glavni takmac u borbi za vlast koga je ovaj pobedio (1381) u bici u kojoj je Šādgeldi imao vojsku od četiri hiljade ljudi (B ā z m u r ā z m, str. 249).

²⁸ Da se »puser-i Ošmān« ne može shvatiti doslovno kao »sin Osmanov« nego samo kao njegov potomak, kao član njegove dinastije, dovoljno je, pored ostalih razloga, potsetiti na to da je Murat I sin Orhānov a ne Ošmānov.

²⁹ Što Astarābādī naziva ovde Murata »običnim Mongolom«, to on čini, naravno, iz omalovažavanja i mržnje, a za to mu dobro dolazi i uobičajeno nazivanje Turaka i Turkmena Mongolima o čemu je malo pre bilo govora u napomeni pod 25. U ostalom, i kod nas se Muratu podmetalo da je nepismen i da je tobože prvi ugovor s Dubrovčanima (1365) potpisao na taj način što je šaku umočio u crnilo i pritisnuo je na ugovor; v. Dr. Lujo knez Vojnović, Dubrovnik i osmansko carstvo, Beograd 1898, str. 21 (sa dugačkom napomenom). Isto tvrđenje i u Istoriji turske carevine od Stanley-a Lane-Poole-a, u prevodu Čed. Mijatovića, Niš 1890, str. 203.

³⁰ Što Kilisli Rif'at misli da ovde reč مُغُول mogōl (tako je vokalizovano i u ajasofijskom rukopisu Gozbe i borbe) treba čitati مِغْوَال mīg vāl i da to znači (... Murat je samo) »obična sabljatina« (ili »junačina«), to je i suviše nategnuto, kako se iz samog konteksta vidi. U ostalom, ni Kilisli se ne zalaze bezuslovno za takvo čitanje.

³¹ Ovaj odlomak nas navodi na zaključak da je kod ovih »mongolskih knezova« želja za ratovanjem i pljačkanjem mnogo jača od neke islamske solidarnosti. U stvari, reč je, po svoj prilici, o starešinama turkmenskih nomada sa vrlo površnom islamizacijom. Kako Kō-prūlū (Les Origines..., str. 117) izričito veli, islam je jedino u gradskom stanovništvu bio uhvatio čvršći koren. Ukoliko bi bila reč o pravim Mongolima ili plemenima sa njihova područja, kod njihovih nomada je uticaj islama još slabiji. Ovo je dosta razumljivo kad znamo da je mongolski hān Gāzān, sa još 10.000 Mongola, primio islam tek 1295 godine (sr. E. G. Browne, nav. delo, str. 40).

Iz razlogâ koji će odmah biti jasni navešću ovdje kako je gore pomenuti Aḥmed Tevḥid (T O E M, god. V, br. 30, str. 348) rezimirao (na turskom) gornje mesto iz Gozbe i borbe: »Mongolski knezovi koji su saznali da je sultan-mučenik (سلطان شهيد) Murād Hudāvendigiār³³ otišao u bitku na Kosovo došli su ovom prilikom sultanu Burhānuddīnu Aḥmedu. Oni su (od njega) zatražili dozvolu da pljačkaju osmanske pokrajine, ali je on to odbio, pošto nije mogao dovesti to u sklad sa pravdom i čovečnošću. Odatle se (sultan) vratio u Sivas.«

Kako odmah pada u oči, Aḥmed Tevḥid je u svom prepričavanju upotrebio, tačnije dodao i reči Murād Hudāvendigiār i Kosovo, što je u osnovi tačno³⁴ i za većinu čitalaca jasnije i razumljivije, ali kako se iz mog iznošenja sadržine (ustvari, prevoda bez zadržavanja stilskih floskula) vidi, tih reči nema u persiskom originalu Gozbe i borbe.

Posle iznošenja mongolskog predloga o napadu na Muratove pokrajine odnosno posle njegovog odbijanja od strane sivaskog sultana, Astarābādī prelazi odmah na događaje koji su se desili u proleće sledeće, tj. 1389 godine. Tom prilikom (Bāz m u r ā z m, str. 383, red 5) on izlaže kako je sultan Aḥmed bio pošao na Erzindžān protiv emira Muḥāh hārtāna, i kako su se obojica, pod izvesnim uslovima, sporazumeli i izmirili s tim da emir u slučaju potrebe pruži oružanu pomoć sultanu. Tih dana, dok je sultan bio još u Erzindžānu — priča dalje Astarābādī (str. 383, u sredini) — on je usnio proroka Muhameda (حضرت رسالت را صلوات) koji je došao u nošnji jednog derviša aḥmediskog reda,³⁴ a kad mu je sultan Aḥmed ukazao dužne počasti i poljubio ga u ruku i nogu, Prorok je oslovio sultana, pa mu je, pored ostaloga, govorio i o Barqūq³⁵ i o Murād-begu (tj. o

³³ Hudāvāndgār znači u persiskom najpre »tvorac (sveta), gospod«, pa tek onda »suveren, monarh, gospodar« (Steingass, Persian-English Dictionary, s. v.), ali Turci koji ovu reč izgovaraju hudāvendigiār upotrebljavaju je kao nadimak Muratu I. Članak u Enciklopediji Islama (s. v.) ne pominje da se ovaj nadimak pridaje i Bājezidu I (napr. u Sukrullāha u Mitteilungen zur osmanischen Geschichte, knj. II. str. 94 i 106 persiskog teksta).

³⁴ Ja velim »u osnovi tačno«, jer hronološki nije sasvim tačno, pošto je Murat kralj sledeće godine krenuo na Kosovo.

³⁵ Ovaj derviški red širio se u Anatoliji još od XIII veka, a u XIV veku imao je razne tekije u toj pokrajini, pa i u Sivasu; to je u osnovi rifāʿijski red, ali ga već Ibn Baṭṭūta, čuveni arapski putnik iz XIV veka, u svom putopisu zove ṭarīqat-i ahmedije (sr. Köprülü Csoma-Archivum, knj. II, str. 349). Kako M. F. Köprülü (Les Origines..., str. 115) veli, ahmedije su imale većinu pristalica među siromašnim gradskim stanovništvom, a izvesni obredi njihovi (plesanje, gutanje vatre, ulaženje u vatru, opkoravanje divljih životinja, igra sa zmijama, itd.) potiču od šamanā (V. od istog pisca Influence du chamanisme turco-mongol sur les ordres mystiques musulmans, Istanbul 1929, str. 12—13). L. Massignonov članak o derviškim redovima u islamu (Enciklopedija Islama, s. v. Ṭarīka) daje ostale podatke o rifāʿiskom (osnovan u XII veku) i ahmediskom redu (ustanovljen u XIII veku) među ostalim i to da rifāʿijāz još uvek ima a da su ahmedije išezle.

³⁵ Barqūq, egipatski sultan čerkeskog porekla, vladao je u dva maha, i to od 1382 do 1389 i od 1390 do 1399 godine. Posle poraza njegove vojske u borbi sa namesnikom Jelbogajem (1389), on je bio svrgnut, a na njegovo mesto je postavljen Haġi II, koga je Barqūq bio oterao s prestola. Ali posle nekoliko meseci Barqūq je opet došao na vlast i vladao još devet godina, sve do smrti (1399).

sultanu Muratu I) ali dosta neodređeno (لا على التمين) rekavši: »On je lep, a ja sam lep!« (او جميل است ومن جميل). Kad je sultan Aḥmed ovo čuo, oseti nemoć i sažaljenje, ponovno padé Muḥamedu pred noge i reče mu da je on (Muḥamed) i izvor i poreklo apsolutne lepote (جمال مطلق).³⁶

Posle ovoga Astarābādī izveštava o sudbini obojice vladara koje je prorok Muḥamed sultanu Aḥmedu u snu spomenuo. To mesto (str. 383, red 23 i dalje) glasi u persiskom originalu:

و در ان ایام «مردابك» بچنگ كفتار رفت و آنجا شهید شد و بعضی مردم بر آن بودند كه پسرش در
اثنای جنگ جمعی را از نوكران فرمود تا او را بقتل آوردند و العالم عند الله
و «یلوغای ناصری» بر سلطان «برقوق» عاصی شد و قضیه برقوق چنان بود كه ذكر رفت.
پس آنحضرت رسول علیه السلام در خواب فرموده بود در حق هر دو واقع شب.

U našem prevodu to znači:

»Tih dana Murād-beg krenu u boj sa nevernicima i pogibe tamo kao mučenik (šehid). Međutim, neki ljudi su uporno tvrdili da je njegov sin, u toku bitke, naredio nekolicini sluga (službenika) da ga ubiju.³⁷ A kako je doista bilo, to (jedino) Bog zna!³⁸

A što se tiče sultana Barqūqa, Jelboga-i Nāširi³⁹ se pobunio protiv njega, a kakva je sudbina zadesila Barqūqa, to je već spomenuto.

Prema tome, ono što je čestiti Prorok — mir budi s njim! — u snu bio rekao, dogodilo se sa obojicom.« (Bāz m u r āz m, str. 384, red 1.)⁴⁰

Što sada sleduje u Gozbi i borbi nije u izravnoj vezi s našom temom, ali objašnjava neke pojedinosti u gornjem prikazu sna sultana Aḥmeda o sudbini Murata I. Naime, svaki sultan je usnio proroka Muḥameda u nošnji ahmediskog derviša zato što je on baš tih dana poklonio turbetu šejha Šadrudđina Qonāvija (= iz Konje) dva skupocena ćilima, nakon čega su tamošnji derviši onda njemu

³⁶ Po shvatanju muslimanskih mistika Ibn 'Arabija (XIII vek) i al-Gilija (XIV vek) najviši stepen koji teosof može postići jest onaj čovek »koji je ostvario svoje suštinsko jedinstvo s bogom«. Takav čovek ima u velikoj meri i glavne božje attribute, tj. attribute suštine, lepote (ğamāl), veličanstva (ğalāl) i savršenstva (kamāl) i to čini »savršenog čoveka«, a takav je u prvom redu Muḥamed. Sr. Enciklopediju Islama, s. v. 'Abd al-Karim... al-Džili i al-Insān al-kāmīl.

³⁷ Kako je poznato obično se uzima da je Bājezid, čim je Murat poginuo na Kosovu, ubio brata Jaqūba. Sami Turci ističu da su i Murat i njegov sin Bājezid likvidirali svoju braću da bi se time oslobodili takmaca i pretendenata na presto (Köprülü, Les Origines..., str. 129). Ubijanje braće iz istih razloga vršilo se i docnije kod Osmanlija.

³⁸ Kao i u svima sličnim prilikama, ovaj arapski izraz, jedan od uobičajenih *testimonia ignorantiae*, ukazuje i ovde na to da pisac ne preuzima nikakvu odgovornost za ovo tvrđenje.

³⁹ Ovo je bio Barqūqov namesnik u Halebu. Protiv njega i njegova saveznika Minṭāša sultan je poslao veliku vojsku, ali ona bude potučena kod Damaska u proljeće 1389 g. Jelbogā i Minṭāš odlaze u Egipat, sultan se predaje sām Jelbogi, a ovaj ga drži u svom zarobljeništvu (Enzyklopaedie des Islām, s. v. Barkūk; H. Edhem, nav. delo, str. 108 itd.).

⁴⁰ Naime, posle poraza svoje vojske kod Damaska 1389 g., Barqūq pada u ropstvo svoga ranijeg namesnika Jelboge i gubi presto, a za Murata znamo da je iste godine poginuo. O Barqūqu i njegovim mahinacijama protiv poslednjih, mameluka bahritskog ogranka sr. Aug. Müller nav. delo, knj. II, str. 249 i 297.

poslali jedan primerak dela Fuṣūṣu'l-ḥikam («Geme mudrosti»)⁴¹ od čuvenog arapskog mističkog pisca Muḥjiddīna 'Arabija (1165 — 1240),⁴² a taj je primerak, u svoje vreme, prepisao isti šejh Ṣadrudīn Qonāvi (umro 1273), njegov glavni učenik i komentator koji je ležao u pomenutom turbetu.

Posle toga objašnjenja, Gozba i borba prelazi na izlaganje raznih drugih događaja iz nemirnog života sivaskog vladara, događaja koji također nisu u bližoj vezi s predmetom ovoga članka. Ali na kraju četvrte strane posle onog mesta o Muratovoj pogibiji koje je malo pre gore prevedeno, Astarābādī se opet vraća na isti događaj i pominje ga vrlo kratko, gotovo istim rečima (str. 387, red 4 odozdo): «و در آن عهد «مراد بك» بزای كفار رفت و آنجا شهید شد» što u prevodu znači: »U to vreme Murād-beg krenu u borbu sa nevernicima i pogibe tamo kao mučenik (š e h i d)«.

U sledećem pasusu, biograf sivaskog sultana veli sasvim kratko da je na Muratovo »mesto zaseo njegov sin Bājezīd-beg«, ne upuštajući se ni u kakvo objašnjavanje kosovske pogibije.

Međutim, iako Gozba i borba ovako brzo i začudo prirodnim jezikom izveštava o Muratovu završetku, ona se ipak duže zadržava na njegovu nasledniku, sultanu Bājezīdu I (1389 — 1402), i to nas može ovde interesovati iz više razloga. Ne samo zato što nas turska istorija, kako je u svoje vreme rekao Čedomilj Mijatović, odmah posle naše nacionalne može najviše zanimati nego i zato što je ovaj »munjeviti« ili, kako Konstantin Filozof (str. 69) veli, »munjogromoiimeniti« car učestvovao u samoj kosovskoj bici gdje je svojom brzinom i veštinom spasao tursku vojsku od poraza i u vezi s tom pobedom stekao vrhovnu vlast nad srpskom državom i postao zet kneginje Milice, uzevši joj protiv njene volje kćer Oliveru za ženu.

Kratko vreme posle zasedanja na očev presto, nastavlja Astarābādī, neiskusni Bājezīd je bio okružen neprijateljima i gotovo svaki susedni knez (u Anatoliji) oduzeo mu je po neki deo zemlje, koju tvrđavu ili varoš — čija se imena navode —, i tek pomoću izvesnog Sulejmān-paše pošlo mu je za rukom da protivnike i vazale smiri i pokori, i tako sredi i osigura svoje nasleđe iza oca. Ali sada baš ovaj Sulejmān-paša koji je toliko bio na pomoći Bājezīdu, odnosno Astarābādī na njegova usta, izražava se vrlo nepovoljno o Jildīrīmu, odvrća se od njega i želi da se priključi sultanu Aḥmedu od Sivas.

⁴¹ Ovo delo govori o suštini i značaju dvadeset i sedam glavnih proroka, a napisano je posle pišćeva viđenja Muhameda na snu.

⁴² Ovaj pretenciozni vizionar, čudni praznoverac i veliki zagovorač kulta svetaca je u izvesnim krugovima neobično popularan. Ipak, dvojica odličnih orijentalista, pored izvesnog priznanja njegova entuziazma, fantazije i književne veštine, smatraju Ibn 'Arabija (kako ga takode zovu) gotovo varalicom (Alfred von Kremer) odnosno do izvesne mere šarlatanom (Reynold A. Nicholson). Prvi ga je izučavao i prikazao dosta opširno u svojoj *Geschichte der herrschenden Ideen des Islams* (Leipzig 1868, str. 102—109), a drugi u svojoj sadržajnoj *Literary History of the Arabs* (3. izd., London 1923, str. 399—404). Međutim, engleski orijentalista koji je izdao i preveo celu *Mesneviju* Gelāluddina Rūmija na engleski i inače dosta pisao o arapskim i persiskim misticima, pokazuje dosta opreznosti u oceni ovog mistika dok detaljno proučavanje ne dadne sigurnije rezultate. C. Brockelmann-ova *Geschichte der Arabischen Litteratur* (knj. I, Weimar 1898, str. 441) ne ulazi toliko u smeje i čudne ideje Ibn 'Arabija koliko u biografske podatke, a *Erster Supplementband* (Leiden 1937, str. 790 i dalje) uz njegovu literaturu pun je bibliografskih podataka o delima ovoga mistika i o komentarima na neke od njegovih radova. U nas je o 'Arabiju pisao A. Adil Čokić u *Novom Beharu*, god. IX, str. 259 i dalje (u 5 brojeva).

U čemu se sastoji ta oštra kritika Bājezida i njegovih postupaka? Pre svega, *Gozba i borba* ističe ovde da taj turski sultan — prema oceni onih koji su imali iskustva s njim — niti poštuje ako je s nekim jeo soli i hleba (مماحلح) niti ceni kako treba pravog prijatelja i pobratima (مواخات); dalje, on nema ni toliko pameti da može razlikovati prijatelja od neprijatelja, niti ima toliko znanja da može lučiti dobro od zla, niti toliko uvidavnosti (علمی) da oprostí i pomiluje kad vidi poslušnost (زلی), niti uopšte ima obzira onde gde ga treba imati, itd. (B ä z m u r ä z m, str. 388, red 5—22).⁴³

Gozba i borba priča još izvesne pojedinosti o Bājezidu i njegovim borbama s raznim emirima u još nezavisnim kneževinama Male Azije, ali to nema više nikakve veze sa kosovskom bitkom ni sa temom članka, pa ćemo sa ovom Astarābādijevom karakteristikom Bājezida Jildırıma završiti prevođenje odnosno prepričavanje ovog istoriskog izvora na persiskom.

Ako sada bacimo jedan letimičan pogled na gore iznesene vesti i podatke iz *Gozbe i borbe*, videćemo da se one u osnovi (bez obzira na detalje) mogu svesti na sledeće tri teme:

I. predlog mongolskih knezova da se upadne u Muratove pokrajine dok se on nalazi u borbi s »nevernicima«;

II. san sultana Aḥmeda o sudbini Murata i Barqūqa i obistinjenje toga sna (Muratova pogibija);

III. karakteristika Bājezidovih postupaka neposredno iza kosovske bitke.

Kako se još dobro sećamo, ove tri teme nisu jednako obrađene ni po obimu koji zauzimaju u *Gozbi i borbi* ni po važnosti podataka koju mogu imati za nas odnosno za našu istoriju. Prva tema je dosta opširno prikazana, ali najveći deo tog prikaza posvećen je razmatranju razloga zbog kojih sultan Aḥmed nije pristao na predlog mongolskih knezova. Ipak, taj odlomak sadrži nešto što je moglo uticati na Muratov pohod protiv Srba da je sivaski sultan poslušao te knezove i navalio na Muratovu zemlju, naime u toliko što bi onda turski sultan morao što pre da se vrati natrag da brani svoj prag mesto da napada tuđe zemlje. Ali da ne nagađamo šta bi bilo da se desilo ono što stvarno nije učinjeno nego da pređemo na drugu temu.

Tačno uzevši, tu imamo posla sa jednom malom grupom pojedinosti koje su prethodile Muratovoj pogibiji kao glavnoj temi odnosno takvih detalja koji su joj sledovali. Kao obično kod istočnjaka tako i u *Gozbi i borbi* snovi igraju važnu ulogu: oni obično potstiču i sokole sultana Aḥmeda da se na nešto odluči i da to što pre izvrši, ili ga opominju i odvrćaju od nečega što je snovao ili bio odlučio. U ovom snu — ukoliko ovaj Astarābādijev detalj ne predstavlja obični vaticinium ex eventu — sivaski vladar je unapred saznao sudbinu dvojice vladara s kojima je imao dosta posla i neprilika, i to je bilo vrlo važno za njegove dalje planove i odluke.

⁴³ Koliko je (inače uglavnom vrlo korisni) résumé Kilisli Rif'ata u nekim slučajevima nedovoljan, vidi se i na ovom mestu gde je celi ovde izneseni, također skraćeni sadržaj zbijen u ove četiri reči: مولك (باريدك) ی ذی. tj. »autorovo kudenje Bājezid-bega« (sравни B ä z m u r ä z m, dodatak, str. 31, u sredini).

Međutim, za nas je važnije ili bar interesantnije ono što Astarābādī dodaje odmah posle konstantovanja da je san postao java i da je Murat ubijen, tj. ono tvrdjenje da je Murat ubijen po nalogu — svoga sina Bājezīda! Koliko se ja sećam, ovo je nešto sasvim novo i nepoznato, a da i ne govorimo o tome koliko je neprovereno i nedokazano. Ovde ne možemo reći i »neočekivano« i »nemoguće«, jer u prestonim borbama su zabeleženi razni zločini ne samo kod Osmanlija nego i kod mnogih drugih naroda.

Onaj Astarābādījev detalj o tome zašto se prorok Muhamed u snu sultana Aḥmeda pojavio u liku aḥmediskog derviša može biti koristan prilog za proučavanje o širenju ovoga reda, ali za našu svrhu nema nikakva značaja. Što Gozba i borba, posle toga objašnjenja, još jednom ističe da je Murat poginuo, to je prosto ponavljanje iz kojega ne saznajemo ništa novo i nepoznato.

Najzad, treća tema — karakteristika Bājezīdova — obrađena je tako da prilično odudara od uobičajenih prikaza života i rada Muratova naslednika, u kojima se najviše ističe njegova, smelost, energičnost i njegova brza (»munjevita«) osvajanja (Srbija, Makedonija, Bugarska, ostatak maloaziskih kneževina), prodiranja (Turci su tada dopirali do Štajerske, Bosne i do Atine) i dugotrajna opseđanja (na primer Carigrada kroz sedam godina), a naročito njegova epohalna pobjeda nad ujedinjenim hrišćanima kod Nikopolja (1396). Ukoliko mu se što prigovara, to je njegova velika gordost koja ga je toliko zanela da je potcenjivao neprijatelja i nije se dovoljno pripremio za borbu protiv Tīmūra u bici kod Ankarē,⁴⁴ ali to vredi za Bājezīdov postupak čitavu deceniju i više posle Kosova. U svakom slučaju, ne treba zaboravljati da nepovoljna karakteristika novog sultana kao i ono tvrdjenje da je on naredio ubistvo svoga oca na Kosovu — potiču od biografa sivaskog sultana koji je bio u neprijateljstvu i na ratnoj nozi sa Muratovim naslednikom.

Upšte, upravo pomenuto kuđenje i osuđivanje Bājezīda I kao i gore navedeno nazivanje sultana Murata prostim i neukim Mongolom — jesu u osnovi odraz jake animoznosti i mržnje Astarābādīja odnosno njegova inspiratora, sultana Aḥmeda, prema Osmanlijama kao političkim neprijateljima. Za ovakva osećanja prema Turcima kao našim nekadašnjim neprijateljima ima i u našoj istoriji i književnosti dosta paralela. Da potsetimo samo na to kako je Ljubomir Nenadović u pesmi proklinjao Turčina i kako je već Skerlić navodio primere za to da su »omladinski pesnici kanibalski raspoloženi prema Turcima«.⁴⁵ Druge primere za mržnju Srba na Turke naveo je iz savremenih pisaca V. Čorović u svojoj Bosni i Hercegovini (str. 65). Tek docnije, pod uticajem nemačkih orijentalističkih pesnika, »naši pesnici, tūrkofo bi kako se samo može zamisliti, paradoksalno su postali zaneți poklonici muslimanske poezije«,⁴⁶ naime Hāfīza i drugih istočnih pesnika.

Ova mržnja na Turke protegnuta je čak i na one koji su samo islam primili od Turaka-osvajaca, tj. na jugoslovenske muslimane. Kako Antun Barac kao stručnjak izlaže,⁴⁷ ovi »Turci« su predmet mržnje srpskohrvatske književnosti u

⁴⁴ Aug. Müller, nav. delo, II, 303.

⁴⁵ Omladina i njena književnost (1848—1871), Beograd 1906, str. 228—229 i 536—7.

⁴⁶ Skerlić, isto delo, str. 377.

⁴⁷ Hrvatska revija, IV (Zagreb 1931), str. 533-4, u članku Botić kao pjesnik.

prvoj polovini XIX veka, mržnje koja je nastala pod uticajem narodne poezije; dobri primeri za stepen te mržnje, produžuje Barac, jesu Smrt Smail-age Čengića i neka druga dela s njihovom glorifikacijom međusobnih ubistava; u čitavoj tadašnjoj novelistici, završava isti kritičar, »Turčin« je samo zulumčar, a ne čovek, tek Botić ističe ono čovečansko u »Turcima« (Fazli-beg u Pobratimstvu, itd.), tek on znači likvidaciju književne mode — mržnje prema braći zbog vere.

S druge strane, politička mržnja nije bila nepoznata ni Osmanlijama. Oni su osećali veliku mržnju protiv katoličkih država, naročito protiv Španije zbog progona Mavara iz te zemlje, zbog strašnog poraza kod Lepanta (1571), itd. Kako F. W. Hasluck navodi,⁴⁸ ovo stanje su iskoristile protestantske države (Engleska i Holandija): prvi engleski ugovor s Portom je od 1581, a holandske kapitulacije datiraju već od 1610 godine. Nasuprot tome, Španija nije tada imala ni svoga pretstavnika u Carigradu! Ovo pada tim više u oči što je turkofilska struja u XVI veku bila vrlo jaka gotovo u celoj Evropi.⁴⁹

Ali da se, posle ovih primera naše nekadašnje mržnje prema Turcima i turske netrpeljivosti prema ondašnjim Špancima, primerâ koji su ovde navedeni samo kao paralele Astarâbâdijevoj animoznosti protiv Murata i Bâjezida, — vratimo onamo gde smo stali. Pored svih pojedinosti koje su gore malo pre istaknute u sve tri glavne teme Astarâbâdijeva prikaza vesti koje su u vezi s kosovskom bitkom, ipak ono što bismo verovatno najviše očekivali, tj. bliže podatke o kosovskoj bici, — to je u njega prikazano vrlo šturo i odveć kratko. Naravno, ne treba od Astarâbâdija očekivati detalje kojih, recimo, ni naš Konstantin Filozof nema,⁵⁰ ali, s druge strane, on i suviše zaostaje za prikazom Šukrullâha i Uruĝa. Samo ne treba gubiti iz vida da je predmet Gozbe i borbe u prvom redu život i rad sivaskog vladara a ne istorija turskih sultana, njihovih osvajanja i bitaka.

Ipak, pored sve oskudnosti i neodređenosti u Astarâbâdijevu prikazu kosovske bitke, tačnije Muratove pogibije, a u vezi s tim da svaki izvor o ovom epohalnom događaju, pogotovu jedan sasvim nepoznati i savremeni, i još k tome orijentalni,

⁴⁸ Christianity and Islam under the Sultans, Oxford 1929, knj. II, str. 723 (o ovom važnom delu u dve knjige ja sam opširno pisao i sadržinu pojedinih članaka izneo u Srpskom književnom glasniku, knj. XXXII, 1931, str. 556—561 i 641—649).

⁴⁹ Agatangel Krimski, u svome delu Историја Туреччини (Kijev 1924, na ukrajinskom) posvećuje čitavu glavu (str. 200—221) tome turkofilstvu; sravnj i moj prikaz ove knjige u Mitteilungen zur osmanischen Geschichte, knj. II (1926), str. 335—337 — Povoljna mišljenja o Turcima uopšte nalaze se već u čuvenog arapskog pisca Gâhiza (umro 869) koji je o njima napisao jednu malu raspravu (v. Cl. Huart, Geschichte der Araber, autorisierte Übersetzung von Sebastian Beck und Moritz Färber, knj. I, Leipzig 1914, str. 302).

⁵⁰ Radi poređenja, evo toga mesta iz Konstantina: »Među vojnicima koji su se borili pred (vojskom), beše neko veoma blagorodan (Miloš), koga oblaĝaše zavidljivci svome gospodaru i osumnjikiše kao neverna. A ovaj da pokaže vernost, a ujedno i hrabrost, nađe zgodno vreme, ustremi se ka samome velikom načelniku kao da je prebeglica, i njemu put otvoriše. A kada je bio blizu, iznenada pojuri i zari mač u toga samoga gordoga i strašnoga samodršca.« Kako se vidi, ime Miloša (Obilića) se uopšte ne navodi nego ga je, po smislu, u zagradi dodao prevodilac Života despota Stefana Lazarevića, dr. Lazar Mirković (izdanje Srpske književne zadruge, Beograd 1906, str. 59). Konstantin daje i druge detalje o bici, šta više i njen tačan datum, ali na primer ništa o ubistvu Jaqûba, Bâjezidova jedinog brata, itd.

može privući našu pažnju i pobuditi naše interesovanje, — ovaj prikaz nije na odmet niti bez koristi, naročito po nekim pojedinostima u vezi s ovim događajem, kojih nema u drugim izvorima. Na koncu, i oskudan, pa čak i negativan rezultat jednog ovakvog traganja i izučavanja koristan je za nauku bar u toliko što se, posle izvršenog posla i uloženog truda, može reći da je dotični izvor, u ovom slučaju Astarābādijeva Gozba i borba, obrađen bar koliko se odnosi na pogibiju sultana Murata na kosovskom polju i na ostalo što je u vezi s tim važnim događajem.

RÉSUMÉ

LA BATAILLE DE KOSOVO D'APRÈS UNE SOURCE PERSANE CONTEMPORAINE

Parmi les rares sources historiques relatives aux commencements de l'Empire Ottoman (XIV-e siècle), écrites en langues orientales (islamiques), quelques-unes seulement contiennent plus ou moins de renseignements sur la bataille de Kosovo en 1389. Le fragment qui fait partie de l'épopée historico-romanesques *Iskender-nāme h d' Aḥmedī*, terminée en 1390, peut être considérée comme la source la plus ancienne. Les deux autres sources turques les plus anciennes relatives à cet événement sont l'*Histoire générale* par Šukrullāh et l'*Histoire de la dynastie de 'Oṣmān* par Uruĝ; mais elles ont été composées quelques soixante-dix ans après cette bataille. Cependant, la biographie du sultan Aḥmed Burhānuddīn de Sivas, écrite en persan sous le titre *Bāzm u rāzm* («Banquet et combat») par l'historiographe de la cour Astarābādī et terminée en 1397—98, contient certains renseignements touchant cette catastrophe, dont la relation serbe la plus ancienne, celle de Constantin Philosophe, ne remonte qu'à quarante ans et davantage (1431) après la bataille même.

Après avoir donné les éclaircissements nécessaires relativement au contenu principal de *Banquet et combat* par Aḥmed Tevhīd (TOEM, tome V, numéros 26—32), puis à l'édition de cette oeuvre (1928) par Kilisli Rif'at, avec son résumé des événements principaux (en turc), et après avoir souligné que Heinz H. Giesecke avait communiqué (1940) un contenu assez détaillé de la même oeuvre, — l'auteur de cet article en rapporte ou traduit les fragments relatifs à cette bataille, à la mort sur le champ de bataille du sultan Murād et à tout ce qui a trait à cet événement. A ce propos, l'auteur de l'article ramène tous ces renseignements aux trois thèmes (groupes de renseignements), à savoir: 1° la proposition des princes mongols faite au sultan Burhānuddīn d'envahir avec lui les pays de Murād pendant que celui-ci combat les «infidèles»; 2° le rêve du sultan Burhānuddīn sur les destinées du sultan égyptien Barqūq et de Murād Ier et la réalisation de ce rêve (au cours de cette même année, le premier a perdu son trône et le second sa vie); 3° la description et la stigmatisation du comportement de Bāyezid immédiatement après la bataille de Kosovo.

En considérant d'une manière critique ces trois groupes de données, le professeur Bajraktarević relève que le premier thème est traité d'une manière assez détaillée, mais qu'il ne contient, malgré cela, en général, que les raisons pour lesquelles Burhānuddīn avait refusé cette proposition; c'est seulement dans le cas où la proposition eût été acceptée, dit l'auteur, que nous aurions eu une situation critique, puisque Murād Ier aurait dû renoncer à la guerre contre les »infidèles« et rentrer dans son pays. Quant au deuxième groupe de données, l'auteur souligne que ce rêve ou sa réalisation (c'est-à-dire la défaite et le détronement de Barqūq respectivement la mort de Murād) ont pu influencer les plans et les décisions de Burhānuddīn, mais aussi que la description même de la bataille est très courte et assez pauvre et qu'elle ne contient rien de nouveau et d'inconnu, excepté l'assertion que Murād, par ordre de Bāyezīd, est tué par quelques serviteurs. En ce qui concerne le troisième groupe (thème), il contient une description tout à fait défavorable de Bāyezīd et elle provient d'un certain Suleymān-pacha, qui l'a aidé à assurer, dans le combat contre ses vassaux rétifs, sa succession au trône après son père, mais on y sent l'animosité d'Astarābādī, — que déjà dans le premier groupe de renseignements qualifia même Murād de »Mongol vulgaire et ignorant« — et, en général, la haine contre les Turcs en tant qu'ennemis politiques. Par un parallélisme, l'auteur de l'article se réclame de l'ancienne haine des Yougoslaves (pour les mêmes raisons) contre les Turcs qui s'est manifestée dans l'histoire et dans la littérature, aussi bien que de la haine des Turcs contre les Espagnols d'alors (à cause de l'expulsion des Maures d'Espagne, etc.).

A la fin, l'auteur de l'article conclut que certains renseignements d'Astarābādī sont intéressants, nouveaux, inattendus même, tandis que ceux relatifs à la bataille même sont très courts et assez pauvres; mais pourtant il pense que ce travail et cette sorte d'études ne sont pas sans profit, car il y est traité d'une source historique orientale tout à fait inconnue chez nous (et de plus contemporaine), au moins dans la mesure où elle se rapporte à la mort de Murād à Kosovo et à tout ce qui touche cet événement important.